

ГЕОПОЛИТИЧКА ПОЛАЗИШТА СТРАТЕГИЈЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Др Зоран Килибарда*

Ослањање стратегије националне безбедности на битна теоријскометодолошка становишта треба да обезбеди критички однос према фаворизованим безбедносним концептима или ексклузивним, односно да предупреди робовање тзв. универзалним решењима „непролазне вредности“. Што је перцепција геополитичког поретка реалистичнија, то је вернија представа угрожавања националних интереса – веће су шансе за изналагање ефикасног програма њихове заштите. Та представа не може бити довољно јасна и целовита, док се у њу не уграде садржаји који говоре о трендовима промена постојећег геополитичког поретка. Значај тих додатних сазнања о геополитичкој стварности за пројектовање стратегије националне безбедности проистиче из чињенице да су се успешним стратегијама показале само оне стратегије које, поред уважавања постојећег стања, иду у сусрет будућим догађајима.

Кључне речи: *геополитика, национална безбедност, стратегија.*

Увод

Да би била применљива и делотворна, стратегија националне безбедности мора бити утемељена на репрезентативним искуственим сазнањима и теоријскометодолошким постулатима наука безбедности и њима сродних дисциплина. Уважавањем порука праксе, она обезбеђује нужан континуитет с најзначајнијим, искуствено верификованим достигнућима безбедносног организовања. Оправданост таквог приступа засновано је на претпоставци да у сваком успешном решењу има елемената чија применљивост ни-

* Аутор је запослен на Факултету безбедности Универзитета у Београду.

је стриктно временски нити просторно ограничена. Истовремено, ослањање стратегије на релевантна теоријскометодолошка становишта треба да обезбеди критички однос према фаворизованим или ексклузивним безбедносним концептима, односно да предупреди робовање тзв. универзалним решењима „непролазне вредности“. Испуњавањем оба ова критеријума, стратегија националне безбедности може да оствари своју намену – да буде довољно инспиративан, одмерено инструктиван и, уједно, флексибилан програмски оквир за деловање државе у функцији заштите својих виталних интереса. За утврђивање заштите националних интереса, поред њиховог јасног артикулисања, неопходно је да се препознају главни облици њиховог угрожавања, и реално сагледају могућности реаговања државе на ризике и претње с којима су они изложени. Будући да у скупу националних интереса значајно место заузимају интереси који се дефинишу терминима геополитике, разумљиво је да је у дефинисању стратегије националне безбедности и у изучавању безбедносних проблема уопште, незаобилазан геополитички приступ. То се посебно односи на разматрање безбедносних ризика и претњи који директно или индиректно произлазе из геополитичког положаја земље. Њихово идентификовање, односно препознавање изворишта и могућих подручја њиховог испољавања, подразумева, пре свега, сагледавање карактеристика актуелног геополитичког поретка и њихових трендова, као и анализу геополитичког понашања релевантних субјеката међународних односа.

Карактеристике актуелног геополитичког поретка и трендови промена¹

Од каквог је значаја увиђање карактеристика актуелног геополитичког поретка за пројектовање стратегије националне безбедности? Као релативно стабилан систем дистрибуције политичке моћи у простору, геополитички поредак „резервише“ свакој земљи место које јој по том основу (по „припадајућој“ количини моћи) следује у односу на друге. Посматрана с тог становишта, перцепција геополитичког поретка као полазиште у дефи-

¹ Основу геополитичког поретка Егњу и Корбриџа (Agnew and Corbridge) препознају у „устаљеним правилима, институцијама, активностима и стратегијама преко којих међународна политичка економија функционише у различитим историјским периодима“ (Agnew and Corbridge, 1995, р. 15–17). Та правила, политички прихваћена преко споразума, односно преко „сличног понашања водећих сила [...] изражавају природу геополитичког поретка“ и она су оквир који детерминише значај и статус земаља, територија и региона (Туоми, 2000, стр. 47). Истицањем понашања водећих сила као индикатора геополитичког поретка, управо се указује на једну од његових суштинских одређеница, а то је хијерархија успостављена на бази моћи, што оправдава констатацију да је сваки друштвени поредак „најчешће само сенка одређених односа моћи“ (Симић, 1999, стр. 361).

нисању стратегије националне безбедности представља припремну радњу којом се утврђују основни оријентир у односу на главне правце деловања који треба да се пројектују. Најпре, потребно је знати шта одабрати за оријентир, односно кога одабрати. Поглед на политичку карту света јесте почетак трагања за одговором на то питање. Политичка карта је један од индикатора расподеле политичке моћи у простору. Она приказује „поседе“ свих држава на планети са верно уцртаним границама простирања њиховог формалног суверенитета. Међутим, величина поседа одавно је престала да буде поуздано мерило моћи. Поред тога, у случају многих држава, између њиховог формалног и стварног суверенитета не стоји знак једнакости. Многе земље су се одрекле значајног дела свог суверенитета (унутрашњег и спољашњег) у корист других држава или супрадржавних творевина, у замену за статус који би им изван тих аранжмана остао недоступан. На тај начин, на рачун стварног суверенитета, смањиле су се инфериорност или повећале супериорност у односу на неке друге нације. Истовремено, велике силе, као и тзв. силе у настајању, користећи позицију моћи, шире утицај изван своје територије успостављањем различитих облика контроле на прекограничним просторима, чиме се њихова моћ додатно увећава на рачун моћи контролисане стране. Исход тог процеса „преливања“ утицаја преко државних граница, односно умножавања моћи једних и редуковања моћи других јесте *стварни хијерархијски однос* који, доведен у контекст (гео)простора, представља кључну одредницу датог геополитичког поретка. Место сваког члана у хијерархијски уређеној скупуни опредељују степен слободе и вероватноћа успешности његовог деловања у функцији учвршћивања или поправљања сопствене позиције. Препознавањем свог места као више или мање удаљеног од хијерархијског врха, свака држава спонтано „прави“ инвентар извора могућих претњи њеним виталним интересима. Наравно, што је перцепција геополитичког поретка реалистичнија, то је вернија представа угрожавања националних интереса, а самим тим веће су шансе за изналагање ефикасног програма њихове заштите.

Ипак, та представа не може бити довољно јасна и целовита док се у њу не уграде садржаји који говоре о трендовима промена постојећег геополитичког поретка. Значај тих додатних сазнања о геополитичкој стварности за пројектовање стратегије националне безбедности проистиче из чињенице да су се успешним стратегијама показале само оне стратегије које, поред уважавања постојећег стања, иду у сусрет будућим догађајима.

Како би та будућност могла да изгледа? Да ли је она већ почела? Стање настало распадом Совјетског Савеза, односно завршетком Хладног рата обично се означавало као „униполарни светски поредак“, „свет једне супер силе“, „дебаланс глобалне моћи“, „глобална хегемонија“. Заједнички имени-

тељ већине тих квалификација јесте оцена да доминантну улогу у пост-хладноратовском светском поретку има Америка, победник из тог рата, с неспорним атрибутима светског моћника и Европом (оном Западном, односно прозападном или проамеричком) као природним савезником који ту надмоћ не оспорава.² Међутим, како време пролази, све су учесталији знакови преиспитивања основаности перцепције таквог стања као трајног. Њихов наговештај могао би се, на пример, препознати у употреби израза као што су: „антихегемонијски сценарио“ или „антиамеричка коалиција“, који се могу срести у текстовима који говоре о различитим „изазивачима“ – државама и недржавним субјектима способним да радикално измене распоред снага у појединим деловима света или умање утицај оних тренутно изузетно моћних, не искључујући ни Америку. У том смислу неке прогнозе су заиста ексклузивне. На пример, Капчан говори о могућности да се Запад подели на америчку и европску половину, аналогно некадашњој подели Римског царства на Источно и Западно.³ Истовремено, присутна су и различита виђења судбине европског заједништва – од крајње оптимистичких до оних изразито песимистичких (на пример, перспектива „Титаник“).⁴

У сценаријима за свет будућности, који углавном калкулишу са окончањем америчке доминације, као главни актери на глобалној политичкој сцени обично се појављују региони, односно панподручја у којима водећу улогу имају једна или више актуелних сила. Такве визије „дана после“ нису, наравно, сасвим нове. Бар већина њих није „нова“. Реч је, у ствари, о својеврсној реafirмацији концепата геополитике великих простора интерпретираних у контексту глобалистичких и регионалистичких перцепција савременог света. Оно што, посматрано у контексту свеprisутне евроатланске експанзије, изгледа најпровокативније у неким од тих сценарија јесу претпоставке о слабљењу веза између Сједињених Држава и Европске уније у корист

² Ту сагласност о праву победника на експлоатисање своје надмоћности исказује посебан геополитички дискурс – тзв. геополитика проширења која промовише идеје ширења вредности Западног друштва либералне демократије, посматрајући их као вредности универзалног значења које, као такве, треба приближити остатку света (O Tuathail and Dalby, 1998, p. 20). Полазећи од те мисије, овај геополитички дискурс исказује разумевање за пројекцију моћи водећих земаља Запада, на просторе још „недовољно демократизованих“ делова планете. У том смислу, геополитика проширења донекле подсећа на геополитику из времена британске доминације (1815–1875), коју су Егњу и Кобриц означили као геополитику цивилизовања (Agnew and Corbridge, 1995, p. 47–48). Наиме, у оба случаја препознатљив је апологетски однос према експанзији, само што се у првом случају присиљан приступ изворима енергената или поседање правцима њиховог транспорта проглашава пројектима ослобађања и демократизовања „недовољно слободних“ и „недовољно демократизованих“, док се у другом, територијална експанзија интерпретира као мисија цивилизовања „мање цивилизованих“.

³ Kupchan, Charles: *The End of American Era: U.S. Foreign Policy and Geopolitics of Twenty-first Century*, Alfred A. Knopf, New York, 2003, p. 119–131.

⁴ Алдиери, Ф., Емануилидис, Ј. и Морун, Р.: „Пет сценарија за Европу сутрашњице“, *Лимес плус*, 1, 2004, стр. 53–59.

евроазијског или америчко-пацифичког зближавања. Неки су, чак, склони да оцењују да јака Европска унија не само да није у интересу Америке, него, као највиши остварени ниво регионалне интеграције, неминовно нагиње антиамериканизму, будући да Америку доживљава као сувише јаког конкурента, а истовремено и као културолошки хендикепираног и нарцисоидно арогантног партнера. Истовремено, примећује се да и Сједињене Државе, имају своје посебне разлоге за антиевропски став. Према Гартону Ешу, „емотивни лајтмотив европског антиамериканизма је презир помешан с љубомором; а америчког антиевропеизма је иритација помешана са незадовољством“.⁵ Тај „брак“, није ни за једну страну неподношљив да би се његовим раскидањем ризиковао неповратни губитак тешко дељиве заједнички стечене имовине – отворен пут за ширење утицаја на исток, нити, пак, толика светиња да се не би флертовало са заводљивим понудама са стране. То би, по принципу аналогije, требало да важи и за другу стратешку осовину – ону на релацији Вашингтон – Токио, као и за понашање осталих партнера конкурената на регионалном и глобалном нивоу.

Сагледавање тих различитих могућности има за резултат различите сценарије – промене садашње ситуације. Видна окупираност овим питањем последица је, поред осталог, и изневерених очекивања да ће након уклањања гвоздене завесе и отклањања претњи од директног конфронтирања суперсила светом коначно завладати стабилан мир и безбедност за све. Могуће је да је управо то допринело настанку песимистичких закључака у погледу коначних резултата постхладноратовске геополитичке транзиције, какви су, на пример; *Геополитика хаоса* Игнација Рамонеа, *Надолазећа анархија* Роберта Каплана, Хантингтонов *Сукоб цивилизација или Нови средњи век* Џона Реплија, иза којег, како неки предвиђају, долази *Нови век мрака*.⁶

За разлику од те прилично тмурне слике „будућности која је почела“, али и од Фукујаминог, чини се сувише оптимистички виђеног „краја историје“,⁷ одмеренији, или боље рећи мање смели, прогнозери допуштају различите сценарије „наставка историје“.⁸ Тејлорова пројекција светског поретка у ва-

⁵ Еш, Г. Т.: *Слободан свет*, Самиздат Б-92, Београд, 2006.

⁶ Хантингтон, С.: *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2000; Рамоне, И.: *Геополитика хаоса*, Институт за геополитичке студије, Београд, 1998; Kaplan, R.: *Coming Anarchy*, www.TheAtlantic.com/atlantic/election/connection/foreign/anarcf.htm; Rapley, *The New Middle Ages*, *Foreign Affairs*, Vol. 85, No.3, May/June 2006, p. 95–103; Williams, Ph., *From The New Middle Ages to a New Dark Age*, <http://www.StrategicStudiesInstitute.army.mil>

⁷ Фукујама, Ф.: *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, Романов, Бања Лука, 2002.

⁸ Роберт Тејлор (Robert Taylor) својевремено предвидео је четири могућа модела светског поретка у будућности. То су: 1. консензус између светских центара моћи. Између њих би постојало такмичење (надметање), али би се систем регулисао преко УН, Савета безбедности и групе Г-7; 2. неколико аутархичних панподручја; 3. две коалиције у надметању, раздвојене Атлантским океаном, при чему би један блок чинила нова „Велика Европа“, тј. западна Европа са Русијом, Сред-

ријанти „две коалиције у надметању“ допушта могућност успостављања новог биполарног поретка у којем би континентални евроазијски блок био докомплетиран Африком, и као такав, према формули Мекиндера за владање светом, постао достојан противник садашњем моћнику. Биполарни поредак се помиње и као ситуација у којој би западна Европа и Северна Америка чиниле јединствено економско подручје способно да држи равнотежу нарастајућој снази Азије.

Најдоследнији заговорник идеје биполаризма новог типа као једине истинске алтернативе хегемонији глобалне силе јесте Александар Дугин. Евроатланска експанзија је за њега логичан пројекат победника Хладног рата који данас имају предност и стратешку иницијативу и који верују да на планети, пре или касније, мора победити универзализам западног типа, тако да у њиховој слици света једноставно нема места за Евроазију. Природна реакција на то, према процени Дугина, јесте неоевроазијство које упорно настоји да се одупре једнополарности, а једини начин да се то оствари он види у новој биполарности.⁹

За разлику од Дугинове визије „окупљања империје“ у границама мегапростора – Евроазије, Кегли и Виткоф виде будући свет превасходно као мултиполаран, очекујући да се неке од великих сила економски уздигну до нивоа којим би била угрожена водећа америчка финансијска позиција, а тиме и политичка, чак и у случају да њена војна надмоћ остане непољуљана. Они процењују да би стабилност мултиполарне структуре могла бити савсим другачија од стабилности карактеристичне за биполарну дистрибуцију моћи или униполарну и да ће се то десити „зато што ће појава низа приближно једнаких великих сила унети више сложености и неизвесности у погледу оданости и сврставања“.¹⁰

Друга дилема у вези с перспективом постојећег геополитичког поретка, односи се на питање: да ли ће на основу глобализације подстакнути проце-

њим истоком и Африком, а други Сједињене Државе са пацифичким рубом и 4. ново северно „сре-

дисте света“ и исламски свет који га окружује (према, Туоми, 2000, стр. 46–53).
⁹ По аналогии с Мекиндеровим хартлендом (heartland) као једином тачком способном да поставне исходите планетарне алтернативе таласократији, евроазијство за Дугина представља „једину теоријску платформу за развој читаве лепезе планетарних стратегија које атлантизму одричу светску превласт.“ При томе, он наглашава да евроазијски континентални блок мора, или да обухвата читаву Европу до Атлантика, као и неколико најважнијих подручја јужног приобаља Евроазије – Индију, Иран, Индокину итд., или да обезбеди пријатељску неутралност истих тих простора, што подразумева да се они изведу испод контроле атлантизма (Дугин, А.: *Основи геополитике I*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 141–143).

¹⁰ Полазећи од те претпоставке, Кегли и Виткоф указују на опасности својствене мултиполарном распореду моћи, подсећајући на чињеницу да је, пре или касније, сваки мултиполарни систем пропао, јер су једна или више главних сила, када би постале незадовољне сопственом позицијом, одбацивале раније прихваћена правила за регулисање међусобних односа и покушавале да насилно издејствују промену постојећег поретка (Кегли, Ч. и Виткоф, Ј.: *Светска политика*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 207–208).

си интеграција коначно зауставити, обуздати дезинтегративне импулсе; да ли ће након таласа фрагментисања држава уследити обрнут процес?

Да су се обистиниле оптимистичке прогнозе мондијалистичко-глобалистички оријентисаних пророка из времена пада Берлинског зида и уклањања „гвоздене завесе“, свет би већ увелико личио на тада гласно најављивано „глобално село“. Био би то, ако не „свет без граница“, онда бар свет у којем се народи не свађају око старих граница и не гину за нове границе. Тачно је да се свет по многим класичним мерилима смањио на димензије „великог села“. Тачно је и то да су многе некадашње „авлијске оgrade“ постале мање видљиве и знатно више пропустљиве. Пред некима од њих, као што су унутрашње државне границе Европске уније, не заустављају се ни роба ни људи. У том погледу Европска унија већ представља својеврсну супрадржавну заједницу.¹¹ Ако би се тај поодмакли процес у Европи наставио, и ако би он био прихваћен као модел међудржавних односа у другим деловима света, могло би се говорити о тренду укрупњавања држава. Аргументи у прилог такве претпоставке већ постоје. Зоне слободне трговине, које ничу на свим континентима, углавном се проширују, а не сужавају; заједнице типа АСЕАН које промовишу дијалог и сарадњу са суседним државама нечланицама; огромне инвестиције великих компанија у послове у иностранству и све већа легална прекогранична покретљивост људи роба и капитала. Све то сугерише закључак да се свет, на неки начин, неповратно креће у том правцу. Ако је тако, не би требало да изненади чињеница да се на политичкој карти света појави нека нова држава уместо две или чак више постојећих, односно да, испред седишта међународних организација, неколико државних застава буде замењено једном новом.

Међутим, да ли ико међу добрим познаваоцима међународних односа очекује тако нешто? Да ли је, такође, разборито говорити о „свету без граница“ у време када се дуж државних граница, не малог броја држава, подижу оgrade (неке под електричним напоном) и зидови импресивних димензија?¹² Да ли је слободан проток информација и капитала широм света довољан доказ детериторијализације економије? Да ли то што државне границе постају све пропустљивије за капитал значи да су њима одбројани дани? Да ли „омекшавање“ граница значи да су оне мање отпорне на померање?

Уочавајући ову димензију постхладноратовске геополитичке транзиције, мање оптимистички настројени аналитичари новог светског поретка, који је промовисан крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог

¹¹ Јачање интегративних процеса унутар ње (преношење све већег броја надлежности националних држава на органе Уније, укључујући формулисање заједничке спољне политике и политике безбедности) представља, у суштини, процес који има обележја уједињавања држава.

¹² Donaldson, J. and Pratt, M.: „Boundary and Territorial Trends in 2004“, *Geopolitics*, Vol. 10, 2005, No 2, p. 423–425.

века, изразили су очекивање да ће надметање између демократије и тоталитаризма вероватно бити замењено сукобом снага које заступају интеграцију и оних које су за фрагментацију.¹³ Изгледа да нису погрешили. Ширина коју је у међувремену достигао фронт „фрагментариста“ даје за право да се изрази озбиљна сумња у основаност тезе о „свету без граница“. Исказана у екстремној варијанти, та сумња могла би да гласи: да ли садашњи свет заиста иде у правцу „света без граница“ или у правцу „света са бесконачним бројем граница“?

Аргументи у прилог првог сценарија прилично су убедљиви. Истовремено су и довољно пријемчиви јер најављују бољи свет од постојећег. Поред тога, други сценариј није по вољи оних чија се воља не може да игнорише, што га, само по себи, сврстава у мало вероватну опцију. Ипак, историја учи да су се и најмоћније државе, чешће спремале за оно што се није догодило, него за оно што их је снашло. (Римску империју нису поткопали напади легије супарничких држава већ упади варварских народа). По тој (анти)логици, фрагментација света била би само још једна у низу тих ненаучених лекција из историје. Пажња која се данас, као никада раније, поклања асиметричним сукобима и ерозији ауторитета државе може бити добра одбрана од упадања у замке те врсте.¹⁴

Наведени индикатори различитих међусобно супротстављених трендова промене постојећег геополитичког поретка упућују контрадикторне поруке о томе у којем правцу се креће данашњи свет и којом брзином. Карактеристична је и поларизованост гледишта о глобализацији, која, иначе, није спорна као тренд нарастајуће међузависности држава и народа. Тако се, на пример, супротно преовлађујућим прогнозама, у годишњем извештају Националног обавештајног савета САД (*National Intelligence Council*) из 2004. године, под називом, „Пројектовање глобалне будућности“, предвиђа да ће наредне године бити у знаку појаве „новог незападног лица глобализације“.¹⁵ При томе, наравно, није јасно како би то „незападно лице“ могло да изгледа. На то питање надовезују се и многа друга питања у вези с коначним исходом процеса глобализације: да ли ће се он завршити „глобализацијом демократије или глобализацијом тоталитаризма“,¹⁶ „да ли ће глобализација ујединити или поцепати свет“?¹⁷

¹³ Gaddis, J. L.: *The United States and the End of Cold War*, New York, 1992. p. 196–201.

¹⁴ Закључак да „није моћан онај ко има неограничену силу већ онај ко је спреман да се њоме неограничено служи“, више је, него довољно упозорење на опасности с којима се суочава савременом свет. Снаге фрагментације у лику сепаратистичких покрета јесу један од респективних извора такве претње и њено реално сагледавање представља битан предуслов ваљаног утемељења стратегије националне безбедности. То првенствено важи за стратегије држава које су непосредно на мети сепаратизма, али и за све остале процесе који се на посредан начин суочавају са последицама те врсте дезинтеграције.

¹⁵ Contradiction of Globalization, Mapping the Global Future, <http://www.foia.cia.gov/2020/2020/.pdf>.

¹⁶ Тркуља, Ј.: *На рубу памети*, Центар за унапређење правних студија, Београд, 1999, стр. 92.

¹⁷ Кегли, Ч. и Виткоф, Ј.: *Светска политика*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, Београд, 2004.

Све те дилеме у погледу перспективе светског поретка свакако су неповољна околност за утврђивање било које дугорочне стратегије, па тако и стратегије националне безбедности. Због тога је неопходно да се у разматрању њених геополитичких полазишта има у виду конкретно геополитичко понашање појединих држава и недржавних субјеката. При томе, као релевантно полазиште за стратегију националне безбедности, мора се неизоставно узимати у обзир понашање великих сила, као и географски блиских држава, посебно оних које фигурирају као извесни супарници. Стратешка оријентација у односу на конкретно геополитичко понашање не значи, наравно, одустајање од планирања „на дуге стазе“, већ нужен степен уздржаности од амбиције да се прави „стратегија за сва времена“, као на пример, стратегије које почивају на геополитичким премисама о постојању „вечитих пријатеља“ и „вечитих непријатеља“ и стратешким опредељењима „која немају алтернативу“.

Геополитичко понашање држава и недржавних актера

Типичан облик геополитичког понашања јесте, на пример, настојање неке државе да оствари изванредан облик контроле над одређеним просторима изван сопствене територије.¹⁸ Када та амбиција, да се успостави контрола над делом прекограничне територије, подразумева успостављање суверене власти над њом, реч је о класичним територијалним претензијама. Оне се, независно од тога да ли су исказане у манифестној форми или латентној (од стране државе према којој су усмерене) увек препознају као директно угрожавање националних интереса. Такву перцепцију редовно прате непријатна емотивна стања која су препознатљива како на индивидуалном тако и колективном нивоу.¹⁹ Природна реакција на та непријатна стања јесте настојање

¹⁸ Наравно, контрола може бити различитог степена, од симболичне до свеобухватне, и може се остварити на различите начине. Најдиректнији и најригорознији начин јесте контрола која се успоставља насилним запоседањем територије. Тај класичан начин успостављања доминације на прекограничним просторима, карактеристичан за период империјалних ратова и колонијалних освајања, уступио је место новим софистициранијим моделима контроле који су базирани на комбинацији различитих средстава. При томе, оружана сила појављује се само као додатно или резервно средство, које гарантује изводљивост, условно речено, ненасилног запоседања територије. Она повећава ефикасност деловања с дистанце и чини га тако обликом посредног присуства с неоспорном контролном функцијом.

¹⁹ Губитак контроле над делом територије сопствене државе доживљава се, не само као губитак материјалне вредности, већ и, као тешко понижење—скрнављење националног идентитета. То посебно важи и за ускраћивање „права“ на поседовање територије која у колективном памћењу народа фигурира као „њему неоспорно историјски припадајућа“. Разлог је једноставан. Без територије нема државе, а оно без чега се не може јесте драгоценост посебне врсте. Поседовање такве имовине у

да се избегну ситуације које их производе, тачније, ситуације које се, препознају као такве. Стратегија националне безбедности треба ту природну реакцију на самоодбрану да артикулише у програм мера којима се спречава настајање таквих ситуација, односно ублажавају њихове последице. Због тога је важно да као једно од својих полазишта има јасну представу могућих варијанти територијалних претензија.²⁰

Поред класичних територијалних претензија које се, будући да су у супротности са одредбама међународног права, ретко експлицитно исказују, потенцијално озбиљан вид угрожавања националне безбедности јесте економска и културна доминација. Економска доминација чини националну привреду високо зависном од променљивог интереса страног капитала и, самим тим, припрема терен за остале облике потчињавања. Уосталом, није случајно, што се економска зависност неразвијених земаља од светских економских сила, назива новом колонизацијом. Њене последице могу бити теже од класичног колонијалног освајања, јер нови „колонизатори“ не подразумевају економијом освојени посед као интегрални део своје државе, већ потрошно добро. У складу с тим, улагања у „нове колоније“ имају искључиво за циљ да повећају степен искоришћавања тог добра, што за последицу има то да се освојени посед пустоши, уместо да се њиме газдује.

Културна доминација представља, пре свега, претњу националном идентитету. Угрожавајући национални идентитет она (културна доминација) подрива социјалну интеграцију друштва без које није могуће достићи високе стандарде безбедносног организовања. Подривањем националног идентитета слаби фронт отпора економској и политичкој доминацији. С тог становишта настојање да се некој држави наметну одређени културни обрасци и вредносни систем, као и настојање да се она учини економски зависном, неспојиво је с националним идентитетом, јер облици геополитичког понашања у суштини представљају специфичан вид територијалних аспирација. Наиме, њима се посредно утиче на политичка збивања у „земљи – жртви“, на начин који гарантује остваривање интереса „земље – аспиранта“. И у једном и у другом случају ради се о настојању да се профитира на туђој територији, само што се у првом случају то чини њеним присвајањем, а у другом случају без обзира на промену власништва, али уз значајне промене

довољној количини даје осећај сигурности. Утисак да је нема довољно, производи фрустрацију. Наговештај да она може нестати, рађа страх од понизног статуса губитника. Препознавање потенцијалних криваца за настајање таквог стања, изазива подозрење и нетрпељивост, најпре према „окривљенима“ и њиховим савезницима, а онда и према онима који им се недовољно супротстављају.

²⁰ Један од видова угрожавања територијалног интегритета јесте и подршка коју сепаратистичким снагама пружају поједине државе и организације. Она је у суштини вид индиректне територијалне претензије, јер свако ко подржава отцепљење дела територије од неке суверене државе чини то, по правилу, с рачуницом да, пре или касније, успостави одређени вид контроле над тим простором и да га практично учини сопственим поседом.

услова функционисања државе која је на мети таквих аспирација. Економска и културна доминација као облици контролисања простора, међусобно се допуњују. То се, већ, у многим случајевима, показало као профитабилнији подухват од територијалне експанзије класичног типа која подразумева припајање територије уз све трошкове и ризике који прате њено интегрисање у правни поредак земље аспиранта. Зато има основа за процене да је у савременим условима знатно смањен ризик од територијалних претензија које би се остваривале употребом силе. То, ипак, не значи да тај ризик може да се игнорише као миноран. Све док у некој од суседних земаља на политичкој сцени делују снаге које заговарају промену граница, постоји опасност да се (уз сагласност и/или подршку моћног ментора) досегне за употребом силе у функцији остваривања тог циља. То је утолико вероватније уколико се не очекује одлучан отпор таквој аспирацији. Стратегија националне безбедности која би игнорисала ту врсту претње била би претерано оптимистичка, као што би се она (стратегија) која је истиче (претњу) у први план, могла оквалификовати као старомодна.

Када је реч о претњама у лику иновираних облика територијалних аспирација, нема основа за процену да ће оне јењавати, односно да ће ишчезнути. Зашто? Најкраћи, крајње поједностављен одговор на то питање могао би да гласи: зато што је мало ко задовољан оним што има. Према теорији хијерархије мотива, задовољењем једне врсте потреба актуелизује се потреба непосредно вишег хијерархијског нивоа. Мотиви територијалних претензија базирани су на различитим комбинацијама свих тих потреба. Њихова снага утолико је већа уколико се потреба за територијалном експанзијом доживљава значајнијом (ургентнијом), уколико се могућност њеног остваривања види извеснијом, а цена коју за то треба платити, прихватљивијом. У свим тим случајевима различитих просторно оријентисаних аспирација, од класичних територијалних претензија до настојања да се прошири зона економског, културног и политичког утицаја, манифестном облику геополитичког понашања претходи артикулисање дате амбиције у препознатљив геополитички циљ који у суштини значи: изборити се у систему дистрибуције политичке моћи у простору за бољу политичку моћ. Наравно, геополитички циљеви не морају нужно бити обнародовани. Они се некада једноставно подразумевају и чине латентну димензију геополитичке праксе. Они могу, али и не морају да се реализују. Међутим, само њихово постојање представља заматак извесног геополитичког понашања. Прелаз из тог његовог латентног стања ка манифестном води преко геополитичких пројеката којима се операционализују геополитички циљеви и одређују динамика, методе и средства њиховог остваривања.²¹

²¹ То је управо оно по чему се геополитичко понашање одређене државе или недржавног субјекта препознаје као легално или нелегално, легитимно или нелегитимно, што је, свакако, релевантно за конципирање стратешког одговора на ризике и претње који се у том понашању препознају.

На основу сагледавања свих тих манифестних и латентних димензија геополитичког понашања у контексту актуелног геополитичког поретка и антиципираних трендова његових промена, треба да се комплетира представа о геополитичком амбијенту у глобалним размерама и на регионалном и „локалном“ нивоу. Као производ сублимације искуствених сазнања о различитим аспектима дистрибуције политичке моћи у простору и понашању мотивисаном жељом једних да постојећи хијерархијски поредак сачувају и других да га промене у своју корист, та представа истовремено је и битна одредница безбедносног амбијента. Својим садржајем она указује на претње и ризике којима су изложени поједини национални интереси, као и на околности које погодују њиховом остваривању. Уједно, представа о геополитичком амбијенту сугерише, макар имплицитно, начин реаговања државе ради редуковања степена угрожености њених интереса искоришћавањем погодности које јој дати амбијент у том погледу пружа. Управо ту инструктивну функцију има национални геополитички код који је крајњи продукт опсервације геополитичког амбијента и из којег непосредно проистичу одређене идеје за формулисање стратегије националне безбедности.

Национални геополитички код

Геополитички код неке државе јесте њено виђење сопствене позиције у односу на друге државе или друге политичко-територијалне заједнице у оквиру актуелног геополитичког поретка. Оно укључује схватање актуелних претњи и ризика; доживљај супериорности или инфериорности, остварености или ускраћености, респектовања или омаловажавања, лидерства или подаништва, партнерства или ривалитета; уверење о предодређености за „избављивање“ и „усређивање“ других или, пак, за чекање на „избављење“ од стране других. Том сликом о себи у систему расподеле моћи, држава може бити у већој или мањој мери задовољна или разочарана. Али ни у једном случају не може остати пред њом равнодушна. У оба случаја то ће за њу бити сигнал стања њене (не)безбедности који сугерише одређен програм реаговања. Ако је задовољна виђеним стањем, настојаће да га сачува, да се учврсти на тој позицији коју препознаје као интерес који треба штитити. Ако није задовољна, настојаће да ту позицију замени повољнијом.

У безбедносном смислу, у првом случају ради се о проблему заштите интереса, у другом о проблему остваривања интереса. Наравно, реч је само о условној диференцијацији проблема. Јер, и недовољно повољна позиција не искључује извесне повољне елементе, па самим тим ни потребу ни интерес да се они штите, као што ни солидна позиција не значи одсуство интереса да се она побољша. Степен повољности или неповољности места коју земља

има у геополитичком поретку свакако опредељује важност и једне и друге врсте интереса. С једне стране, актуелност заштите интереса проистиче из процене њихове угрожености која је базирана на идентификовању извора претњи и ризика којима су изложени. С друге стране, шанса за остваривање интереса (на вишем нивоу од постојећег) препознаје се у повећању предности у односу на конкуренте (на основу властитог напредовања или њиховог назадовања). Неопходно је да се има реална представа распореда и улоге релевантних „играча“ на глобалној и регионалној геополитичкој сцени. Она се формира на бази перцепције геополитичке стварности (актуелних стања и процеса) и под утицајем сугестија које су, у експлицитном или имплицитном облику, садржане у различитим интерпретацијама те стварности. Тек након тих узастопних дорада, под притиском новопрстиглих аргумената и импресија, настаје релативно стабилан геополитички код државе на основу којег она артикулише своје геополитичке циљеве.²²

Настала на тај начин, слика о себи у односу на друге производ је интерференције онога што посматрачи виде (гледајући из своје перспективе), онога што би желели да виде и онога што им се сугерише да виде, односно да верују да су видели.²³ С обзиром на то колико су перцепције друштвених појава и процеса подложне утицају предрасуда и стереотипа, разумљиво је да у геополитичком коду има увек елемената имагинарне слике типа „киселог грождја и слатког лимуна“.²⁴ Да није било тих стереотипних елемената (фалш-елемената) у геополитичком коду Србије деведесетих година прошлог века не би Срби са толиком неверицом дочекали изостајање толико очајнички очекиваног руског вета у Савету безбедности поводом изгласавања крајње неповољних одлука за Србију; не би наивно и, наравно, безуспе-

²² Неопходан предуслов за формирање јединственог геополитичког кода јесте сагласност политичке елите око примарних националних интереса и шта их првенствено угрожава. Без тога нема: јединственог виђења најпогоднијег начина безбедносног организовања, једнозначно формулисане стратегије националне безбедности, јединственог тумачења њених одредби, јединства у њеној примени. Тек кад се постигне тај минимум сагласности на нивоу политичких елита могуће је да се гради уравнотежена представа о позицији нације у односу на окружење из које би (представе) биле искључене типичне самообмањујуће секвенце, како оне настале из склоности ка самољубивим хвалоспевима и националним величинама, тако и оне типа дефетистичког срозавања или егзибиционистичко-мондијалистичког ниподаштавања националних вредности.

²³ Као добра илустрација за то могао би да послужи коментар Бжежинског у вези са полемиком – када ће наступити крај америчкој глобалној надмоћности, што је свакако незаобилазни елемент у геополитичком коду већине, и свих држава данашњег света. Његов лаконски одговор на то питање јесте да ће се то свакако једног дана догодити, али да ће то бити „вероватно касније но што то многи желе, и раније но што то многи Американци верују“ (Бжежински, З.: Амерички избор, Политичка култура, Загреб, ЦИД, Подгорица, 2004, стр. 14).

²⁴ Карактеристичне систематске грешке те врсте односе се, на пример, на тзв. традиционалне пријатеље и традиционалне непријатеље. „Вечити“, по правилу, задржавају те атрибуте у геополитичком коду многих народа и држава и након што су конкретним понашањем показали да их више не заслужују.

шно покушавали да подсети Французе на „трајно пријатељство“ исковано на Солунском фронту; не би били убеђени да се Америка упутила на Балкан да би се обрачунала са Србима зато што нису били добри према Албанцима. Насупрот томе, геополитички код очишћен од привидно јасних, а у ствари стереотипно искривљених слика, подсетио би на понашање Русије према Србији у време Санстефанског мира; показао би, на пример, да Америка и њени савезници, у свом походу на исток, не долазе на Балкан нити као казнена, нити као ослободилачка експедиција; да нису ту да би неког казнили, а неког избављали, већ првенствено, због свог интереса, и биће, овако или онако, кажњен онај ко тај интерес квари, а подржаван онај који се у тај интерес уклапа. Тако конципирану „непристрасност“ хегемонистичке силе требало би видети, уградити је у наш геополитички систем и на њу трајно рачунати.

Када је реч о конципирању стратегије националне безбедности, односно о дефинисању глобалног одговора на могуће нове насртаје на преостали део суверенитета и територијалног интегритета Србије, геополитички код требало би да сугерише и опције битно другачије од оних до сада примењиваних. С обзиром на горка искуства из недавне прошлости, разумљиво је што на свим странама има пуно заговорника радикалног заокрета у регулисању питања националне безбедности. Мотиви могу бити различити, али им је заједничко једно: нема безбедности на стари начин. Као пример за то (који можда није довољно репрезентативан, али је провокативан), може да послужи изјава с једног од ранијих предизборних скупова, којом се поручује (обећава) народу да се *више неће бранити пушком и чојством, већ капиталом*.

Можда је ова порука (и њој сличне) истовремено и наговештај краја једног страдалничког, али романтичарског периода у историји српског народа „кад су царство сабље дијелиле“ и када је чојство за многе било највећи капитал који се увек мукотрпно стицао, а лако губио. Може то бити и добродошао позив Србији за буђења из једног мазохистички подгрејаваног сна о оправданости и свемоћности свенародног жртвовања. Ова порука може се различито схватити и у различите сврхе (зло)употребити, али једно је неоспорно: овом народу је заиста доста друговања само с пушком и романтичарског величања народних погибија и индивидуалног и колективног саможртвовања. Зато би било добро да иновирани геополитички код Србије има на уму и капитал као средство које, као и пушка, може да „убија и да одбија“. Не би било добро, ако би се под утицајем примамљивих мондијалистичких прогноза свеопштег мира и сарадње, из тог кода изоставио део резервисан за разборито питање: како стећи тај свемоћни капитал који треба да замени пушку и чојство као средства одбране и, шта, ако се прерано или предалеко одложи пушка и запостави чојство, а капитал изостане? Ваљаност стратегије националне безбедности јесте у томе да такве могућности не превиди и да зна одговор на питање: како на њих реаговати.

Литература

1. Agnew, J. and Corbridge, S.: *Mastering Space*, Routledge, London, 1995.
2. Алдиери, Ф., Емануилидис, Ј. и Морун, Р.: *Пет сценарија за Европу сутрашњице, Лимес плус*, 2004, стр. 53–59.
3. Amin, S., *Beyond US Hegemony?: Assesing the Prospects of a Multipolar World*, Zed Books, 2006.
4. Bilgin, P.: „A Return to Civilizational Geopolitics in the Meriterenian?“, *Geopolitics*, Vol. 9, No 2, sumer,2004, p. 269–287.
5. Бжежински, З.: *Амерички избор*, Политичка култура, Загреб, ЦИД, Подгорица, 2004.
6. Дугин, А.: *Основи геополитике*, Зрењанин, Екопрес, 2004.
7. Еш, Г. Т.: *Слободан свет*, Самиздат Б-92, Београд, 2006.
8. Kaplan, R.: *Coming Anarchy*, *The atlantic Montly*, February 1994.
9. Кегли, Ч. и Виткоф, Ј.: *Светска политика*, Центар за студије југоисточне Европе, Факултет политичких наука и Дипломатска академија, Београд, 2004.
10. Klare, M.: *Blood and Oil*, Owl Book, New York, 2005.
11. Klaus, D.: *Geopolitics in a Changing World*, Pearson Education, Prrentice Hall, 2000.
12. Kupchan, Ch.: *The End of American Era: U. S. Foreign Policy and Geopolitics of Twenty-first Century*, Alfred A. Knopf, New York, 2003.
13. Нај, Џ.: *Како разумети међународне сукобе*, Стубови културе, Београд, 2006.
14. Нај, Џ.: *Парадокс америчке моћи*, БМГ, Београд, 2004.
15. O Tuathail, G. and Dalby, S.: eds, *Rethinking Geopolitics*, Routledge, London, 1998.
16. Примаков, Е.: *Свет после 11. септембра и упад у Ирак*, Привредна комора Београда, 2006.
17. Rapley, J.: „The New Middle Ages“, *Foreign Affairs*, Vol. 85, No.3, Мај/јуне 2006, pp. 95–103.
18. Симић, Д.: *Поредак света*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999.
19. Степић, М.: *Српско питање – Геополитичко питање*, Београд, Јантар група, 2004.
20. Туоми, О.: *Нова геополитика*, Школа националне одбране, Београд, 2000.
21. Williams, Ph.: *From The New Middle Ages to a New Dark Age*, <http://www.Strategic>
22. Studies Institute. [army.mil](http://www.army.mil)